

Het medisch denken van Herodotus *

door

MARC VERCRUYSSÉ

Herodotus heeft zich geïnteresseerd voor de zieke mens en diverse aspecten van de geneeskunde. Dit werd onlangs nog aangetoond in het boek *Medizinisches bei Herodot* van D. Brandenburg¹. Deze auteur biedt een overzicht van de gegevens die de *Historiae* inzake geneeskunde bevatten: de ziektes, de organisatie van de geneeskunde, de therapeutische methoden. Ondanks de ondertitel van het boek (*Eine literaturhistorische Studie*) wordt het werk van Herodotus slechts bestudeerd in de mate dat het ons inlicht over de geneeskunde in de antieke wereld. De opvattingen van de historicus zelf en hun belang voor zijn gedachtenwereld worden onvoldoende besproken.

In deze bijdrage laten we de realia ter zijde. Ze werden bestudeerd door D. Brandenburg en anderen. Ons interesseert het medisch denken van Herodotus. Dit trachten we op het spoor te komen vanuit verschillende invalshoeken. We gaan Herodotus' kennis van de bouw en de werking van het menselijk lichaam na. Verder zijn er natuurlijk de beschrijving en de verklaring van de ziektes. Daarop volgen de organisatie van de geneeskunde en de profylactische en therapeutische maatregelen die worden getroffen.

1. De anatomische en fysiologische belangstelling van Herodotus

Het ligt niet in onze bedoeling iedere vermelding van een lichaamsdeel of -functie in het werk van Herodotus onder de loep te nemen. Sommige komen overigens in het vervolg aan bod. Evenmin blijven we stilstaan bij de opmerkingen die hij dienaangaande geeft in de etnografische gedeelten van zijn werk. Zoals bekend vormen aanduidingen over de lichaamsbouw en de uiterlijke

* Prof. Dr. H. Verdin was zo vriendelijk de inhoud van deze studie aan zijn jarenlange ervaring met Herodotus te toetsen. We danken hem voor zijn kritische belangstelling die uitmondde in menige nuttige wenk. Om druktechnische redenen geven we de Griekse woorden in transcriptie weer.

1. D. BRANDENBURG, *Medizinisches bei Herodot. Eine literaturhistorische Studie*, (*Medizingeschichtliche Miniaturen*, 2), Berlijn, 1976. Oudere studies zijn van C. MOELLER, *Die Medizin im Herodot. Für Mediziner und Philologen*, Berlijn, 1903 (toch eerder voor 'Mediziner' dan voor 'Philologen') en van H. RHODE, *Medizin und Naturwissenschaft in Herodots Geschichte in Therapeutische Berichte*, 7, 1930, pp. 338-342. D. Brandenburg schijnt geen van beide te kennen.

verschijning een belangstellingspunt bij de beschrijving van vreemde volkeren². Wel zijn er buiten deze context enkele plaatsen waar Herodotus' interesse voor dergelijke gegevens aan het licht komt.

1.1. Op het slagveld nabij Pelusium komt hij tot de ontdekking dat de schedels van de Perzen weker zijn dan die van de Egyptenaren. Hij onderschrijft de verklaring dat de Egyptenaren zich van kindsaf kaalscheren zodat hun schedel sterker wordt door de zon. Om dezelfde reden worden zij ook minder kaal. De Perzen daarentegen dragen steeds een hoofddekseel. In Papremis heeft Herodotus hetzelfde verschijnsel waargenomen bij de Perzen die samen met Darius' zoon Achaemenes door de Libiër Inaros waren verpletterd (3.12). Het slagveld van Plataea bracht eveneens anatomische eigenaardigheden aan het licht: een schedel uit één stuk, zonder naden³; een kaakbeen met bovenaan tanden die aan elkaar waren gegroeid, de snijtanden zowel als de maaltanden; ook werd het gebeente gevonden van een man die vijf el lang was (9.83). De vermelding van deze vondsten buiten het chronologisch kader van de veldslag wijst op Herodotus' bijzondere aandacht, weliswaar voor eerder uitzonderlijke verschijnselen.

1.2. Wat de werking van het menselijk lichaam betreft, vinden we vooral gegevens in verband met de voortplanting. Herodotus kent de rol van het zaad van de man. Zo heette het te Sparta dat Ariston geen vruchtbaar zaad had, daar geen enkele vrouw van hem kinderen kreeg (6.68)⁴. Van de Indiërs en de Ethiopiërs is het sperma zwart, volgens Herodotus overeenkomstig hun huidskleur (3.101).

De rol van de vrouw in de voortplanting is minder duidelijk. Zij ontvangt natuurlijk van de man (3.101), maar van haar eigen inbreng wordt niet uitdrukkelijk gesproken. Dat van Ariston werd

2. Zie hierover A. GRASSL, *Herodot als Ethnologe. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerkunde*, diss. München, 1903, Sulzbach i. O., 1904, pp. 26-32. Vgl. K. TRÜDINGER, *Studien zur Geschichte der griechisch-römischen Ethnographie*, diss. Basel, 1918, p. 33. Belangstelling genieten vooral lichaamsgrootte, huidskleur en haargroei. Een aparte plaats bekleedt hierin de beschrijving van de lijkbalseming in Egypte (2.86-88).

3. Deze eenvoudige waarneming staat in contrast met de *schematische*, doch onjuiste voorstellingen van de schedelnaden, die men vindt in het *Corpus Hippocraticum* (VC 1). Zie F. KUDLIEN, *Der Beginn des medizinischen Denkens bei den Griechen. Von Homer bis Hippokrates*, (→ *Die Bibliothek der alten Welt. Reihe Forschung und Deutung*), Zürich, Stuttgart, 1967, pp. 98-100. Dit onderscheid is typisch voor de spanning tussen waarneming en speculatie in de vroege anatomie.

4. Vgl. met Aetion die met Labda, de dochter van de Bacchiade Amphion, getrouwd is. Aanvankelijk kreeg hij geen kinderen bij Labda en evenmin bij een andere vrouw. Hij raadpleegde het orakel van Delphi, dat hem de geboorte van een zoon (Cypselus) voorspelde (5.92.b).

gezegd dat geen enkele vrouw hem kinderen baarde, wijst er echter op dat ook de vrouw een kinderloos huwelijk kan veroorzaken. Merkwaardig is in dit opzicht de geschiedenis van koning Anaxandridas van Sparta. Hoewel hij veel van zijn vrouw hield, werden geen kinderen geboren. Hij wilde haar niet verstoten, maar nam er wel een tweede vrouw bij (gunaika teknopoion), die na korte tijd Cleomenes ter wereld bracht. Op hetzelfde ogenblik werd – als bij toeval, zegt Herodotus – de eerste vrouw toch zwanger en schonk ze het leven aan Dorieus. Daarop baarde ze nog Leonidas en Cleombrotus (afzonderlijk of als tweelingbroers). De andere vrouw bleef verder kinderloos (5.39-41). De mogelijkheid om een kinderloze vrouw te verstoten bevestigt dat men haar ook verantwoordelijk achtte bij de verwekking van het leven, maar er wordt niet gepreciseerd hoe.

Over de duur van de zwangerschap spreekt Herodotus bij monde van Aristons vrouw. Zij bracht haar zoon Demaretus, hetzij verwekt door haar man hetzij door de heros Astrabacus, na zeven (maan)maanden ter wereld. Op grond daarvan beweerde Ariston dat Demaretus niet zijn kind was (doch reeds vóór het huwelijk door iemand anders was verwekt) (6.63). Zijn vrouw bracht daar tegen in dat niet iedereen tien maanden zwanger is, doch dat sommige kinderen ook na zeven of negen maanden worden geboren (6.69)⁵.

Niet alle zwangerschappen lopen goed af. De vrouw van de herder die Cyrus opnam, bracht een doodgeboren kind ter wereld (1.112). De zuster van Cambyses werd volgens de Egyptenaren door hem mishandeld, had een miskraam en stierf daaraan (3.32).

2. Herodotus' nosologie

2.1. De diagnose

Herodotus vermeldt in zijn werk allerhande soorten van ziektes. Men vindt hiervan een overzicht in het boek van D. Brandenburg. Niettemin vestigen we de aandacht op enkele merkwaardige punten die in dat werk minder worden belicht.

2.1.1. Het *vocabularium* waarmee Herodotus de kwalen aanduidt, is uitgebreid. Soms gebruikt hij vage woorden als *nousos* of de

5. Een zwangerschap van acht maanden wordt niet vermeld. Dit is in overeenstemming met het Hippocratische geschrift *De octimestri partu*, waarin de problemen rond de geboorte na acht maanden worden besproken. Achtmaandse kinderen overleefden niet. Deze uitspraak schrijft de onbekende auteur eveneens toe aan vrouwen, die uit ervaring spreken (*Oct.* 4.1; *Hippocrate*, 11. *De la génération. De la nature de l'enfant. Des maladies IV. Du foetus de huit mois*, texte établi et traduit par R. Joly, (Collection des universités de France), Parijs, 1970).

werkwoorden *kamnô* en *noseô*⁶. Even talrijk zijn echter de gevallen waarin Herodotus zich van een preciezer term bedient. Dan vermeldt hij de naam van de ziekte⁷ ofwel het aangetaste lichaamsdeel⁸.

Een blik op al deze gevallen toont de verscheidenheid aan van de ziektes waarvan Herodotus weet heeft. Moderne geneeskundigen zouden een classificatie op kunnen stellen. De vraag luidt echter of Herodotus zelf zo'n indeling kent. Een aanduiding wordt verstrekt in de tekst over de organisatie van de geneeskunde in Egypte. Voor verschillende ziektes is er een specialist. Sommigen houden zich bezig met de ogen, anderen met het hoofd, weer anderen zijn tandartsen. Verder zijn er geneesheren voor de maag en voor de inwendige ziekten (2.84). Wellicht is deze opsomming niet exhaustief en dus ook niet de indeling van de ziektes die eraan ten grondslag ligt. We vragen ons af of ze Herodotus' eigen visie weergeeft of de situatie in Egypte weerspiegelt⁹. Interessant is dat er een principe wordt gesuggereerd, waarop de indeling berust, namelijk het lichaamsdeel waar de ziekte wordt gelocaliseerd. Uit de verdere bespreking wordt duidelijk dat Herodotus evenmin consequent rekening houdt met de indeling in traumatische en niet-traumatische ziektes¹⁰.

2.1.2. Een tweede vaststelling waartoe het overzicht ons leidt, is de opvallende zorg waarmee Herodotus de aard van de ziektes poogt te bepalen, met andere woorden „een *diagnose* stelt”. Soms zien we niet alleen het resultaat van die diagnose in de vorm van een specifieke term voor de kwaal of minstens een localisering,

6. Hdt. 1.19; 1.22; 1.25; 1.161; 1.197; 1.216; 2.77; 2.142; 3.99; 3.100; 3.120; 3.142; 4.68; 4.135; 4.160; 5.122; 6.12; 6.52; 7.46; 7.83; 7.117.

7. Hdt. 1.34; 1.85 (doofstomheid); 1.105 ('vrouwelijke ziekte'); 1.138 (meelsteek); 2.111 (blindheid); 2.137 (blindheid); 3.30; 3.33-34; 3.37-38 (krankzinnigheid en 'heilige ziekte'); 3.53 (zwakzinnigheid); 3.61 (krankzinnigheid); 3.66 (koudvuur); 3.129 (verzwikking); 3.133 (borstgezwel); 3.145 (zwakzinnigheid); 4.2 (blindheid); 4.90 (schurft); 4.155 (stotteren); 4.161 (kreupelheid); 4.205 (vertering door wormen); 5.42 (zwakzinnigheid); 5.85 (krankzinnigheid); 5.92.b (kreupelheid); 6.12 (krankzinnigheid); 6.27 (pest); 6.75; 6.84 (krankzinnigheid); 6.117 (blindheid); 6.136 (koudvuur); 7.88 (tering); 7.171 (pest); 7.229 (ophthalmia); 8.115 (pest en dysenterie); 9.34 (krankzinnigheid); 9.55 (krankzinnigheid).

8. Hdt. 1.174 (ogen); 2.84 (ogen, hoofd, tanden, maag en inwendige ziekten); 2.111 (ogen); 3.1 (ogen); 3.33 (verstand); 3.78 (heup en oog); 3.149 (geslachtsorganen); 4.109 (baarmoeder); 6.117 (ogen); 6.136 (dij of knie); 8.116 (ogen); 9.93 (ogen).

9. Moderne historici menen dat Herodotus overdrijft i.v.m. deze specialisatie. Zie b.v. A. B. LLOYD, *Herodotus. Book II. Commentary 1-98*, (*Études préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain*, 43), Leiden, 1976, pp. 349-351. Vgl. D. BRANDENBURG, *Medizinisches bei Herodot.*, pp. 14-26.

10. Zie over dit onderscheid, dat na Homerus tot stand kwam F. KUDLIEN, *Der Beginn des medizinischen Denkens bei den Griechen*, pp. 16-20; 31-34; 48-75.

maar ook de wijze waarop Herodotus daartoe komt. We menen, natuurlijk met het nodige voorbehoud, dat hij zijn diagnose stelt aan de hand van symptomen, al gebruikt hij dat woord niet. Talrijk zijn de voorbeelden hiervan niet, maar ze zijn wel heel sprekend. Merkwaaardig genoeg betreft het telkens een vorm van geestesziekte.

Het duidelijkst uitgewerkt is het verhaal van Cambyses' krankzinnigheid, die Herodotus verscheidene malen uitdrukkelijk vermeldt¹¹. Het gebeurde vrij plots, doch te voren was de Perzische koning ook al niet helemaal gezond. Volgens Herodotus is zijn ziekte op te maken uit allerlei wandaden: hij liet zijn broer Smerdis doden, hij vermoordde zijn zwangere zuster; hij schoot de zoon van Prexaspes een pijl door het hart en doodde zonder reden twaalf andere Perzen; hij bedreigde Croesus en pleegde tenslotte grafschennis. Interessant is de conclusie van Herodotus. Hij vat Cambyses' gedrag samen als spot met de eigen wetten, die elk volk dan toch als zijn hoogste goed beschouwt. Daardoor is het *duidelijk* dat de koning krankzinnig was (3.30-38).

Dezelfde redenering past Herodotus toe in het geval van de Spartaan Cleomenes. Ook deze werd door waanzin gegrepen. Dit zag men aan de aanvallen op zijn onderdanen en aan zijn uiteindelijke zelfverminking (6.75)¹².

Minder uitdrukkelijk is de commentaar bij het geval van Charileos, de broer van Maeandrius, die als zwakzinnig wordt bestempeld. Uit de kerker waarin hij opgesloten zat bevrijd, begon hij zijn broer uit te schelden en te beschimpen (3.145). Ziet Herodotus dit als een teken van zijn zwakzinnigheid of gewoon als een uiting van opgekropte woede?

2.2. *Het verloop van de ziekte*

Naast de bepaling van de ziekte besteedt Herodotus aandacht aan het ziekteproces. Vaak vermeldt hij de afloop, die gunstig¹³ of fataal kan zijn¹⁴. In het laatste geval beperkt Herodotus zich soms tot de laconieke opmerking dat iemand aan een ziekte gestorven is¹⁵. Interessanter zijn de gevallen waar Herodotus aanduidingen geeft over een tussenstadium in het verloop van de ziekte. Zo was Miltiades na een val gewond aan de dij (of aan de knie, zoals anderen beweren). Daarop werd hij door koudvuur

11. Hdt. 3.30; 3.33; 3.34; 3.37; 3.38; 3.61.

12. Vgl. met de Atheense soldaten die na een heiligschennende daad op Aegina waanzinnig werden en elkaar doodden (5.85).

13. Hdt. 1.22; 1.85; 2.111; 2.181; 3.78; 3.134; 7.181; 9.34; 9.37.

14. Hdt. 3.66; 6.27; 6.136; 7.171; 8.115; 8.117.

15. Hdt. 1.161; 1.216; 4.205; 5.122; 6.52; 7.117.

aangetast en verrotte zijn dij. Ten gevolge daarvan stierf de veldheer (6.134-136)¹⁶.

Hieruit blijkt niet alleen Herodotus' nieuwsgierigheid naar het verdere lot van de mensen waarover hij bepaalde feiten meedeelt, maar ook naar de ontwikkeling die waar te nemen valt in de gebeurtenissen die hij beschrijft. Dit laatste getuigt van een historische ingesteldheid.

2.3. De aetiologie

Herodotus zou niet de *pater historiae* heten, indien hij het hierbij zou laten. Reeds bij de aanhef van zijn werk maakt hij er de lezer op attent dat hij niet alleen het gebeuren beschrijft, maar er ook een verklaring voor zoekt (*Prooemium*). Dit ervaren we eveneens waar het ziekteverschijnselen betreft. Herodotus neemt vaak geen genoegen met de vermelding ervan alleen, maar hij geeft ook de oorzaak aan.

2.3.1. In vele gevallen ligt de verklaring in de religieuze sfeer en wordt de ziekte geïnterpreteerd als de goddelijke straf voor een misdrijf. Na de brand van de Athena-tempel te Assesus werd Alyattes ziek. Hij genas pas na de heropbouw van het heiligdom (1.19-22). Na de plundering van een tempel van Aphrodite Urania in Syrië werden de Scythen getroffen door de 'vrouwelijke ziekte' (1.105)¹⁷. Bij de Perzen heet het dat de melaatsen een misdaad tegen de zon hebben bedreven (1.138). De Cnidiërs die een kanaal groeven om van hun streek een eiland te maken werden opvallend vaak aan de ogen verwond (1.174). Deze enkele voorbeelden, alle uit het eerste boek, kunnen met andere worden aangevuld¹⁸.

16. Zie over de interpretatie van de term *spasthênai* als de aanduiding van een gecompliceerde breuk L. W. DALY, *Miltiades, Aratus and compound fractures in American Journal of Philology*, 101, 1980, pp. 59-60, Vgl. 1.19-25; 3.66; 3.129; 3.133 (zie A. T. SANDISON, *The first recorded case of inflammatory mastitis. Queen Atossa of Persia and the physician Democêdes in Medical History*, 3, 1959, pp. 317-322); 7.88.

17. Welke ziekte hiermee wordt bedoeld is onzeker. Er wordt ook melding van gemaakt bij Hp. *Aer.* 22 en misschien bij Arist. *E.N.* 7.7.6 = 1150b. W. W. How en J. WELLS, *A commentary on Herodotus*, 1. (*Books I-IV*), Oxford, 1928², p. 107 verkiezen impotentie boven pederastie. De verklaring van deze impotentie stelt ook weer problemen. Zie voor verschillende oplossingen C. L. LINDENFELD, *A partial historical commentary on Herodotus 1.14-1.30 en 1.73-1.106*, diss. Univ. of Missouri, 1971, pp. 144-147.

18. Hdt. 2.111 (de Egyptische koning Pheros werd blind wegens een daad van hybris); 3.30 (Cambyses werd gek na het verwonden van de Apisstier); 3.64-66 (hij werd gewond op dezelfde plaats als de Apisstier, werd ziek en stierf; zie K. REINHARDT, *Herodots Persergeschichten* (1940) in *Herodot. Eine Auswahl aus der neueren Forschung*, hrsg. von W. Marg, (*Wege der Forschung*, 26), Darmstadt, 1965², pp. 347-349); 5.85 (Atheense soldaten die Aeginetische beelden roofden,

Soms wordt de ziekte beschouwd als een *voorteken*. De veldheer Otanes koloniseerde Samos ten gevolge van een droom en een ziekte aan zijn geslachtsorganen (3.149). De pest op Chius werd als een door de godheid gezonden voorteken gezien van de ondergang van het eiland (6.27). Ziektes kunnen ook grote natuurverschijnselen begeleiden. Dit blijkt wanneer Herodotus opmerkt dat de zon viermaal op een ongewone wijze is opgekomen zonder dat daarbij echter in Egypte iets veranderde, onder meer inzake ziekte en dood (2.142). Dat in vele gevallen ziektes worden toegeschreven aan het ingrijpen van een godheid wekt geen verwondering bij een schrijver van wie men doorgaans het theocentrisme beklemtoont.

2.3.2. Daarnaast zijn er echter een aantal plaatsen waar Herodotus voor de ziekte een zuiver *menselijke* oorzaak aanduidt. Dit doet hij overduidelijk wanneer hij de mening van de Egyptenaren citeert dat alle ziektes de mensen overkomen ten gevolge van het voedsel dat ze innemen. Zelf stelt hij daarna vast dat de Egyptenaren samen met de Libiërs de gezondste van alle mensen zijn. Dit schrijft hij zelf toe aan de seizoenen die daar, zoals hij licht overdrijvend meedeelt, niet veranderen. In deze passage confronteert Herodotus niet alleen zijn eigen opvatting met die van de Egyptenaren. De twee verklaringen die hij voorstelt liggen ook op het louter natuurlijke vlak. De visie van Herodotus vertoont bovendien een treffende overeenkomst met sommige uitspraken uit het *Corpus Hippocraticum*, waar eveneens veel belang wordt gehecht aan de klimatologische omstandigheden¹⁹.

In dezelfde lijn ligt de verklaring die Herodotus geeft voor de dood van de Perzische soldaten die op de terugtocht waren na de slag bij Salamis. Te Abydos aangekomen namen ze immers meer voedsel tot zich dan onderweg, ze aten meer dan paste en veranderden van drinkwater (8.117). In dit geval treffen we Herodotus' opvatting aan dat veranderingen ziektes veroorzaken. Hier betreft het een wijziging van de eetgewoonte en van water. De Egyptische opvatting, namelijk dat het voedsel een rol speelt, lijkt ermee verweven te zijn. Enige andere oorzaak vermeldt Herodotus niet.

werden krankzinnig en moordden elkaar haast volledig uit); 6.117 (de Athener Epizelus werd blind ten gevolge van een verschijning); 6.135 (de Pythia noemde Miltiades' ziekte en dood voorbestemd).

19. Hp. *Aer.* doorlopend; *Apb.* 3.1-23; *Epid.* 1 en 2; *Morb. sacr.* 21. Vgl. A. B. LLOYD, *Herodotus. Book II. Introduction*, Leiden, 1975, pp. 165-166 en *Commentary* 1-98, p. 333. Zie over de voeding en het milieu als vroege verklaringen voor niet-traumatische ziektes F. KUDLIEN, *Der Beginn des medizinischen Denkens bei den Griechen*, pp. 53-57.

Dit is evenmin het geval met de al of niet vermeende onvruchtbaarheid van Ariston. Men schreef die enkel toe aan de afwezigheid van vruchtbaar zaad (6.68). Naast de overwegend religieuze verklaring van het ziek zijn van de mens treden er bij Herodotus dus ook al elementen op van een gesecculariseerde aetiologie. Deze verschijnt in verband met inwendige ziektes, zodat op dit vlak het onderscheid tussen traumatische en niet-traumatische ziektes geen doorslaggevende rol speelt.

2.3.3. De *spanning* tussen goddelijke en menselijke interpretatie is zeer scherp voelbaar bij het relaas van de geestesstoornis van Cambyses en van Cleomenes. In de loop van het verhaal over de Perzische koning vermeldt Herodotus vier verklaringen voor zijn manie. De Egyptenaren menen dat het een straf is voor het doden van de Apis. Herodotus schrijft deze veronderstelling echter uitdrukkelijk op de rekening van zijn bronnen, daar hij ze niet aanvaardt (3.30). Zelf doet hij een ander voorstel. Er wordt immers verteld dat Cambyses aan een aangeboren ziekte leed, namelijk epilepsie. Herodotus acht het niet onwaarschijnlijk dat mensen die lichamelijk ernstig ziek zijn ook geestelijk niet gezond zijn (3.33). Met deze verklaring bevindt Herodotus zich op een volkomen menselijk vlak. Wel zou men kunnen aanvoeren dat hij de epilepsie zelf de 'heilige ziekte' noemt, doch dit schijnt voor hem eerder een conventionele benaming te zijn (tèn hirèn onomazousi tines)²⁰. Het blijft niet bij deze twee alternatieve verklaringen. Herodotus haalt bij monde van Prexaspes ook de opinie van de Perzen aan dat Cambyses te veel dronk. Cambyses zag daarin een beschuldiging dat hij door alcoholisme niet goed bij zinnen was. Hij nam wraak door Prexaspes' zoon en andere Perzen bij wijze van proef te doden. De koning wilde namelijk bewijzen dat hij juist kon mikken. Hij schoot de pijl recht in het hart van de jongen (3.34-35). De verklaring die door Prexaspes gesuggereerd en door Cambyses uitgesproken werd, ligt weer op het louter profane vlak en lijkt ons nu nog aannemelijk, net zoals Herodotus' verwijzing naar de epilepsie. Croesus ten slotte wilde de koning eveneens terechtwijzen. Hij schreef Cambyses' gedrag toe aan diens jeugdige leeftijd en hartstocht en aan zijn gebrek aan zelfbeheersing (3.36). De verklaring van Croesus situeert zich niet meer op het fysieke vlak, maar wel op het psychologische. Wellicht dacht hij daardoor

20. Vgl. het Hippocratische geschrift *De morbo sacro*, waarin ook een gesecculariseerde visie tot uiting komt. Literatuur hierover wordt vermeld bij A. LESKY, *Geschiede der griechischen Literatur*, Bern, 1971³, p. 551. K. DEICHGRÄBER, *Die Stellung des griechischen Arztes zur Natur in Der listensinnende Trug des Gottes. Vier Themen des griechischen Denkens*, Göttingen, 1952, pp. 92-93 ziet eerder een tegenstelling tussen beide standpunten.

de vorst minder voor het hoofd te stoten, doch hij ontsnapte ternauwernood aan wraakmaatregelen.

Het hele verhaal over Cambyses is merkwaardig vanuit het standpunt van Herodotus' medisch denken. Vooreerst hebben we er al op gewezen dat de historicus de diagnose 'mania' vergezeld laat gaan door en als het ware bewijst aan de hand van talrijke symptomen. Hij zoekt ook een verklaring. De gegevens daarvoor put hij uit zijn bronnen. Alhoewel hij zijn eigen mening duidelijk te kennen geeft, vermeldt hij daarnaast drie andere opinies. Opmerkelijk is de concurrentie tussen één religieuze en drie profane verklaringen. Herodotus plaatst deze niet eenvoudig naast elkaar, doch verwerkt ze in zijn verhaal en vermeldt ze waar ze te pas komen. Het hele verhaal krijgt daardoor een medisch karakter. Naast de ongetwijfeld niet te verwaarlozen historische bedoeling vormt het als het ware ook een 'medisch rapport'. Hierin zijn het stellen van een diagnose aan de hand van symptomen en het zoeken naar oorzaken de constituerende bestanddelen. In deze zin kunnen talrijke elementen van het verhaal worden geïnterpreteerd.

Dezelfde kenmerken treffen we aan bij de beschrijving van Cleomenes' geestesstoornis. Ook in dit geval haalt Herodotus verschillende verklaringen aan voor de ziekte. Vele Grieken menen dat het Cleomenes overkwam omdat hij het Delphisch orakel had beïnvloed bij een uitspraak over Demaretus' afkomst (6.66). De Atheners schrijven het toe aan het feit dat Cleomenes bij zijn inval in Eleusis het heiligdom van de goden heeft verwoest (beschreven in 5.74 en 76). De Argiven van hun kant geloven dat het kwam omdat de vorst de vluchtelingen die in de tempel van de held Argus hun heil hadden gezocht toch buiten heeft gehaald en gedood en daarna het heiligdom heeft platgebrand (6.75). Hierop vertelt Herodotus als in een flash-back de aanval op Argus (6.76-83). De Spartanen houden er nog een andere mening op na. Zij aanvaarden niet de theorie van goddelijke tussenkomst. Wel was Cleomenes door zijn omgang met de Scythen onversneden wijn gaan drinken en daardoor werd hij geestesziek. Ten slotte geeft Herodotus zijn eigen opinie. Hij denkt dat de koning boette voor zijn gedrag tegenover Demaretus (6.84). Hiermee sluit hij aan bij het oordeel van talrijke Grieken²¹.

Deze passage verschilt hierin van de vorige dat Herodotus nu zelf voor een religieus getinte verklaring opteert. Toch wijst hij erop dat Cleomenes vroeger reeds half-krankzinnig was, zodat de godheid zich om zo te zeggen van een bestaande toestand kon

21. S. BENARDETE, *Herodotean Inquiries*, Den Haag, 1969, p. 166 meent dat Herodotus geen verklaring geeft voor Cleomenes' krankzinnigheid, doch ze enkel als 'gerechtvaardigd' wil voorstellen. O.i. is dit onderscheid vrij subtiel.

bedienen, die in de menselijke sfeer ligt. De persoonlijke voorkeur van Herodotus belet hem evenwel niet nog drie andere hypothesen te vermelden, waaronder deze keer twee religieuze²². Meer dan in het verhaal over Cambyses worden de verklaringen hier uitdrukkelijk samengebracht en geconfronteerd. De feiten waarnaar ze verwijzen werden gedeeltelijk reeds eerder verhaald, namelijk de omkoping van het Pythisch orakel en de inval in Eleusis. Twee gebeurtenissen worden evenwel verteld naar aanleiding van de ziekte van Cleomenes, namelijk de aanval op Argus en het contact met de Scythen. Ze vormen telkens een excursus bij het verslag over en de verklaring van Cleomenes' waanzin, waaraan ze chronologisch gezien voorafgaan.

Ondanks de verschillende eindconclusie menen we dat Herodotus in de twee gevallen eenzelfde redenering heeft gevolgd. Bij Cambyses negeert hij de versie van de Egyptenaren, wellicht niet zozeer omdat zij een bovennatuurlijke verklaring bieden, maar wel omdat hij hen verdenkt van chauvinisme. Ook aanvaardt hij niet wat de Atheners, Argiven of Spartanen beweren, daar zij het in hun verklaring elk hebben gemunt op een onrecht dat hunzelf door Cleomenes werd aangedaan: de eerste twee een heiligschennende daad op hun grondgebied, de laatste het aanemen van een uitheemse gewoonte. Wellicht acht Herodotus de bronnen die hem een andere verklaring suggereren betrouwbaarder, omdat ze niet op zo'n eng standpunt staan, mogelijk omdat hij er om andere redenen de voorkeur aan geeft²³. We zien dus dat het medisch denken van Herodotus, in het bijzonder het zoeken naar de oorzaken van een ziekteverschijnsel, wordt doorkruist door historisch-kritische overwegingen. Strikt medische aanduidingen of de neiging tot een religieuze of profane interpretatie spelen een geringere rol²⁴.

2.3.4. Ondanks Herodotus' belangstelling voor de oorzaak van de ziektes blijft dit verschijnsel bij hem vaak nog in een *geheimzinnige* sfeer. Dit zien we telkens als een ziekte kort wordt vermeld.

22. Volgens S. BENARDETE, *Herodotean Inquiries*, p. 163 vermeldt Herodotus impliciet een vijfde verklaring: Cleomenes liet de Arcadiërs zweren bij het water van de Styx (6.74), wat alleen de goden deden.

23. Misschien wordt Herodotus hier zelf beïnvloed door de z.g. 'Demaratquelle'. Zie F. JACOBY, art. *Herodotos* in *RE*, Suppl. 2, Stuttgart, 1912, koll. 442-443 en 476. Hij verkiest immers de versie waarin Cleomenes boet voor een misdaad tegen Demareteus. In dat geval zou hij voor deze chauvinistische bron een uitzondering maken. De historische en medische problemen rond dit verhaal werden behandeld door A. GIUSTI, *Il suicidio di Cleomene in Atene e Roma*, 10, 1929, pp. 54-76. Zelf meent deze auteur dat Cleomenes een epilepticus was (pp. 63-76).

24. F. KUDLIEN, *Der Beginn des medizinischen Denkens bei den Griechen*, p. 58 meent dat Herodotus in deze twee gevallen tot geen besluit komt. Vgl. K. DEICHGRÄBER, *Die Stellung des griechischen Arztes zur Natur*, pp. 91-92.

Natuurlijk was het niet Herodotus' bedoeling ieder geval te verklaren, doch misschien blijkt hieruit toch een zekere machteloosheid. Dat de ziekte soms wordt gepersonifieerd is wellicht slechts een facet van Herodotus' taalgebruik en minder een uiting van zijn geloof dat ze als een blinde macht toeslaat²⁵. De ziekte wordt in ieder geval beschouwd als een factor van de 'condition humaine' waaraan globaal niet te ontkomen valt en waarin men zich moet schikken²⁶. Zo komt het wellicht ook dat Artabanus verklaarde dat ziekten het menselijk leven verstoren en het nog te lang doen schijnen (7.46).

De mensen die Herodotus in zijn werk beschrijft leggen zich daar meestal niet bij neer. Ze nemen maatregelen tegen de ziekte en wanneer het toch zover is gekomen, pogen ze de toestand te verhelpen. We gaan nu na hoe Herodotus de organisatie van de medische verzorging voorstelt en welke methoden men hiervoor aanwendde. Tevens letten we op de genezing door goddelijke tussenkomst.

3. De organisatie van de geneeskunde

In de ethnologische uitweidingen van zijn werk beschrijft Herodotus hoe bij de verschillende volkeren de geneeskunde is georganiseerd. Er is een gradatie waar te nemen, die wellicht samenhangt met de ontwikkeling van het volk in kwestie²⁷. De *Indiërs*, hun nomaden uitgezonderd, besteden geen zorg aan zieken of doden. Wanneer iemand ziek wordt, trekt hij zich eenvoudig op een eenzame plaats terug. Van enige organisatie is geen sprake. Op dit gebrek aan medische zorgen legt Herodotus sterk de nadruk door een opeenvolging van negaties (Hdt. 3.100).

Bij de *Babyloniërs* valt Herodotus eveneens de afwezigheid van geneesheren op, doch zij kennen een andere vorm van verzorging, waarvan hij de wijsheid prijst. In tegenstelling met de afzondering bij de *Indiërs* worden de zieken naar het marktplein gebracht. Het is de bedoeling dat de mensen naar de zieken toegaan en hun ten minste vragen aan welke kwaal zij lijden. Indien men hetzelfde heeft gehad of een ander geval kent, moet men hun raad verschaf-

25. Telkens een aorist van een samenstelling met *lambanô*. Zie Hdt. 3.142; 3.149; 6.27; 6.75; 8.115. Een vorm van *pipîô*. Zie 3.100; 6.12. Vgl. F. KUDLIEN, *Der Beginn des medizinischen Denkens bei den Griechen*, pp. 51-52 voor gelijkaardige oudere voorstellingen.

26. Vgl. Hdt. 1.32 (vrij zijn van ziekte behoort volgens Solon tot het gelukkig zijn).

27. Dit aspect wordt eveneens behandeld door C. MOELLER, *Die Medizin im Herodot*, pp. 4-7. Onafhankelijk van zijn tekst zijn we tot overeenkomstige resultaten gekomen. Daar de context verschilt (hij behandelt dit probleem als algemene inleiding), menen we onze bevindingen hier te mogen handhaven.

fen over de middelen die genezing hebben gebracht (1.197). De sociale betrokkenheid van deze vorm van geneeskunde is duidelijk. Iedereen kan er als het ware optreden als geneesheer. Van speciale opleiding wordt niet gesproken. De kennis haalt men echter uit eigen of andermans ervaring, waarbij nog komt dat enkel succesvolle methoden in aanmerking komen.

De organisatie in *Egypte* staat hiermee sterk in contrast. Daar treft Herodotus artsen aan, die een gespecialiseerde praktijk beoefenen (2.84). Deze geneesheren hebben een goede reputatie en worden op verscheidene plaatsen in Herodotus' werk gesignaleerd²⁸. Ze passen hun eigen methoden toe, zoals blijkt uit het verhaal van Darius' verzwikte voet (3.129).

Naast de geneeskunde van de vreemde volkeren richt Herodotus zijn aandacht ook op de *Griekse* wereld. Dit gebeurt vrij uitvoerig bij zijn relaas van de lotgevallen van Democedes, waarin de historicus menige inlichting geeft over de organisatie van de geneeskunde bij de Grieken (3.125 en 129-137). Democedes was afkomstig uit Croton in Zuid-Italië, volgens Herodotus het meest vooraanstaande medisch centrum van de Griekse wereld. Daar zal hij wel zijn opleiding hebben genoten, al zegt onze auteur dat niet uitdrukkelijk. Zelf beweerde Democedes tegenover Darius dat hij een weinig van de geneeskunde had opgestoken door zijn verblijf bij een arts. In ieder geval, toen hij na een twist met zijn vader op Aegina belandde, beschikte hij over de nodige bagage voor een schitterende loopbaan. Na één jaar overtrof hij er de andere geneesheren. Nochtans had hij daar (aanvankelijk) niet de nodige uitrusting voor de uitoefening van zijn beroep. Het tweede jaar betaalden de Aegineten hem voor een openbare functie één talent. Het jaar daarop verdiende hij honderd mina's bij de Atheners. Het vierde jaar ontving hij van Polycrates twee talenten. Bij dit verblijf op Samus werd hij door de Perzen gevangengenomen. Aan het hof van Darius verrichtte hij enkele opmerkelijke genezingen en genoot hij hoge waardering. Herodotus illustreert de opgang van Democedes aan de hand van de plaatsen waar hij in dienst was en het ereloon dat hij ermee verdiende²⁹. Verder maakt hij gewag van typisch Griekse therapeutische methoden. Dit sluit een zekere pluriformiteit niet uit, want hij vermeldt het bestaan van verschillende stromingen (scholen), waarvan de Crotoniaten de eerste en de Cyrenaëers de tweede plaats bekleedden.

Er bestaat een grote afstand tussen de Indische maatschappij waar geen geneeskundige zorgen worden verstrekt en de Griekse

28. B.v. aan het Perzische hof bij Cyrus (3.1) en bij Darius (3.129).

29. Zie over deze carrière E. D. PHILLIPS, *Greek medicine, (Aspects of Greek and Roman life)*, Londen, 1973, pp. 182-184 en D. BRANDENBURG, *Medizinisches bei Herodot.*, pp. 33-43.

wereld. Daartussen situeert Herodotus nog de Babylonische en de Egyptische aanpak. Het zou de moeite lonen om na te gaan of deze gradatie parallel verloopt met andere sociale aspecten van de betrokken volkeren. Bij alle vier is het evenwel duidelijk dat de hele problematiek rond ziek zijn en genezen zich tevens op het maatschappelijk vlak situeert: vanaf de uitstoting van de zieken tot de hoge sociale status van de artsen.

4. *Profylaxis en therapie*

4.1. Over *profylactische maatregelen* horen we bij de beschrijving van vreemde volkeren. De Egyptenaren besnijden zich omwille van de 'zuiverheid'³⁰. Hun priesters scheren om de andere dag hun hele lichaam tegen de luizen en ander vuil. Ook wassen ze zich tweemaal per dag en per nacht met koud water (2.36-37). De bewoners van de vruchtbare gebieden van Egypte zuiveren eens per maand gedurende drie dagen hun lichaam met braakmiddelen en laxatieven (2.77).

Van de Libiërs noemt Herodotus een gebruik dat zij zelf met hun gezondheid in verband brengen. Wanneer hun kinderen vier jaar oud zijn, branden zij met schapevet de aderen van het hoofd en ook soms die van de slapen om te beletten dat zij voortdurend van neervloeiend 'flegma' te lijden zouden hebben³¹. Herodotus toont zich echter vrij sceptisch. Vooreerst kan hij niet met zekerheid zeggen of alle Libiërs dit doen. Ook durft hij zich niet uitspreken over de invloed van dit gebruik op de gezondheid. Wel is hij ervan overtuigd dat zij het gezondste volk zijn dat hij kent. Voor het overige beroept hij zich op wat de Libiërs zelf zeggen (4.187).

Ongetwijfeld beschouwt Herodotus nog andere gebruiken in het licht van de profylaxis, zoals de gegevens over voeding, kleding en huisvesting in de etnografische gedeelten. Hij legt echter niet uitdrukkelijk het verband met de gezondheidszorg³².

30. De term die Herodotus gebruikt is niet duidelijk. Wellicht gaat het meer om een religieuze dan om een hygiënische maatregel. Voor een overzicht van de standpunten zie A. B. LLOYD, *Herodotus. Book II. Commentary 1-98*, p. 165.

31. Dit flegma is één van de vier humores, waaruit het lichaam is samengesteld (samen met bloed, gele en zwarte gal; overeenkomstig de vier elementen van Empedocles, vuur, water, lucht en aarde) en waarop de Hippocratische ziekteleer berust. Vgl. vooral Hp. *Nat. Hom.* (b.v. 4). Zie hierover E. D. PHILLIPS, *Greek medicine*, pp. 48-52. Ook in dit opzicht sluit Herodotus dus aan bij de Hippocratische geschriften.

32. Zie voor een overzicht van dergelijke gegevens, in medische zin geïnterpreteerd C. MOELLER, *Die Medizin im Herodot*, pp. 27-32 en D. BRANDENBURG, *Medizinisches bei Herodot*, pp. 91-105; voor de vreemde volkeren ook A. GRASSL, *Herodot als Ethnologe*, pp. 43-46.

4.2. Uitvoeriger gaat Herodotus in op de aangewende *therapeutische methoden*. Interessant is in dit opzicht het relaas van de genezing van Darius door de Crotoonse geneesheer Democedes. De hele passage is opgebouwd rond de tegenstelling tussen de Egyptische en de Griekse geneeskunde. Bij een jachtpartij was de koning van zijn paard gevallen en had hij zijn voet verzwikt. Het letsel was vrij ernstig, want de enkel was uit het lid geraakt. Eerst deed hij een beroep op de Egyptische geneesheren die hij bij zich had en die doorgingen voor de besten in hun vak. Hun therapie bestond erin de voet te wringen en met geweld te behandelen, zodat de kwaal nog erger werd. Zeven dagen en nachten kon Darius niet slapen van de pijn. Op de achtste dag, toen het slecht met hem gesteld was, vernam hij dat Democedes in Susa verbleef en liet hij hem ontbieden. Na wat over en weer gepraat was de Crotoniaat bereid Darius te behandelen. Hij ging anders te werk en maakte gebruik van Griekse geneesmiddelen door krachtdadigheid met zachtheid te combineren. Het resultaat was dan ook totaal verschillend. Democedes schonk niet alleen Darius zijn nachtrust terug, maar genas hem ook in korte tijd (hoe lang het duurde, zegt Herodotus niet, in contrast met de nadrukkelijke tijdsaanduiding voor de Egyptenaren). Darius had nochtans niet verwacht ooit nog een gezonde voet te hebben (3.129-130). Aldus vormen de therapeutische methoden een distinctieve factor van deze twee richtingen en bekleden zij een belangrijke plaats in het medisch denken van Herodotus. Jammer genoeg blijft hij tamelijk vaag over de aard van de twee methoden. Vooral van Democedes' werkwijze kunnen wij ons amper een idee vormen, omdat Herodotus het houdt bij algemene termen. Belangrijker dan het middel is voor hem het resultaat, dat hij in de twee gevallen sterk en contrasterend in de verf zet. We mogen ook niet vergeten dat Democedes dank zij dit resultaat, de genezing van Darius en later van Atossa, in de gunst van de koning kwam en er aldus in slaagde uit Perzië te ontkomen (3.130-137).

Meer inlichtingen verschaft Herodotus in het geval van de Griekse matroos Pytheas, die gewond werd en door de Perzen werd verzorgd wegens hun bewondering voor zijn dapper gedrag. Zij genazen zijn wonden met mirre en wikkelden ze in zwachtels van fijn linnen (7.181). Of dit een specifiek Perzische methode was, zegt de auteur niet. Het resultaat scheen wel goed te zijn, ondanks het feit dat Pytheas helemaal in stukken was gehakt. De Eleïsche ziener Hegesistratus was eens door de Spartanen gevangengenomen en met één voet in een houten blok vastgeklonken. Hij kon ontsnappen door zijn voet af te hakken. Herodotus meldt dat hij daarop herstelde en zich behielp met een houten voet (9.37).

Belangstelling voor de medische therapie bewijst Herodotus verder wanneer hij het heeft over de genezende kracht van *natuurprodukten*. Het water van de rivier de Tarsus in Thracië helpt in geval van schurft bij mensen en paarden (4.90). In de streek van de Budini leven otters, bevers en andere dieren met een vierhoekige kop. Hun teelballen worden gebruikt voor de genezing van ziekten van de baarmoeder (4.109). De Libiërs gebruiken de urine van een bok wanneer hun kinderen bij het branden van de aders kramp krijgen (4.187).

5. Genezing door bovennatuurlijke tussenkomst

De aandacht voor menselijke geneesmiddelen en methodes mag ons niet doen vergeten dat Herodotus ook het bovennatuurlijke een rol toebedeelt bij de genezing van ziektes. Dit komt duidelijk tot uiting in de plaats die de *orakels* hierbij bekleeden. De genezing van Alyattes is hiervan een mooi voorbeeld. Tijdens de oorlog tegen de Milesiërs vatte de tempel van Athena Assesia vuur en brandde hij af. Toen het leger in Sardis aankwam, werd de Lydische koning ziek. Het werd erger en hij stuurde gezanten naar Delphi om de god over zijn toestand te ondervragen. Als voorafgaande voorwaarde voor de uitspraak stelde de Pythia de eis dat de tempel opnieuw moest worden opgetrokken. Door te verwijzen naar het afgebrande heiligdom gaf zij de diepe oorzaak van Alyattes' ziekte aan, namelijk de toorn van een godheid. Genezing was slechts mogelijk indien deze oorzaak werd weggenomen. Alyattes sloot een verdrag met de tiran van Milete en bouwde te Assesus twee tempels voor Athena. Hierop genas hij (1.19-22). Een merkwaardige trek van Herodotus' verhaal bestaat erin dat hij eerst de restauratie van de tempel als voorwaarde voor een orakeluitspraak voorstelt en dat hij daarna Alyattes onmiddellijk laat genezen zonder verdere tussenkomst van Delphi. Misschien hebben we hier te maken met het literair procédé van de ellipsis, waarmee Herodotus meer vaart aan zijn verhaal wil geven. Mogelijk is er (in Herodotus' voorstelling) geen verdere tussenkomst van het orakel geweest en is Alyattes zonder nieuw ingrijpen hersteld. In dat geval kunnen we de eerste (en enige) uitspraak van de Pythia interpreteren als typisch Delphisch dubbelzinnig. Deze bevatte zonder het duidelijk te zeggen reeds de remedie voor Alyattes' ziekte.

Van de doofstomme zoon van Croesus werd door het Delphisch orakel de genezing voorspeld op de dag dat Sardis zou worden

ingenomen. Dit gebeurde inderdaad (1.85)³³. Op soortgelijke wijze ontving de blind geworden Egyptische koning Pheros van het orakel te Buto aanwijzingen voor de genezing van zijn ogen. Tevens werd hierdoor bevestigd dat zijn blindheid een straf vanwege de goden was. Het geneesmiddel dat werd opgegeven was wel van menselijke aard, namelijk urine, doch de bijkomende voorwaarde dat deze moest komen van een vrouw die haar man trouw was, beklemtoont toch de magische sfeer van het gebeuren. Dit gaf trouwens aanleiding tot een kostelijke historie (2.111)³⁴. Ten gevolge van een orakel bouwden de Aegiden een heiligdom omdat de kinderen in hun familie niet in leven bleven. Daarna overleefden ze wel (4.149).

Merkwaardig is het verhaal over farao Amasis die door een soort psychologische impotentie niet in staat was tot sexuele omgang met zijn Griekse vrouw Ladice (maar wel met andere vrouwen). Met de dood bedreigd bad Ladice in de tempel van Aphrodite en beloofde ze haar een beeld naar Cyrene te sturen, indien Amasis met haar omgang kon hebben. Dezelfde nacht nog slaagden ze erin en van dan af waren er geen moeilijkheden meer. Herodotus voegt er aan toe dat Amasis haar daarna vurig liefhad. Ladice vervulde haar belofte (2.181). In dit geval geschiedt de genezing niet via een orakel, maar na een *smeekbede* tot de godheid.

Wat de ziekenzorg betreft, stellen we bij Herodotus dezelfde tweeslachtigheid vast, die ook zijn verklaring van ziektes kenmerkt. Enerzijds besteedt hij aandacht aan het menselijk initiatief ter zake, zowel door profylactische als therapeutische maatregelen. Doch een aantal malen stelt hij de genezing voor als het resultaat van een goddelijk ingrijpen dat duidelijk wordt door de tussenkomst van een orakel. In deze laatste gevallen gewaagt hij niet van menselijke geneesmiddelen, zodat we kunnen stellen dat hij een strikt onderscheid maakt tussen de humane en de religieuze sfeer.

33. Deze genezing stelt heel wat medische problemen. Zie hierover W. PÖTSCHER, *Der stumme Sohn des Kroisos* in *Zeitschrift für klinische Psychologie und Psychotherapie*, 22, 1974, pp. 367-368. Een meer symbolische interpretatie van het gebeuren bieden T. A. SEBEOK en E. BRADY, *The two sons of Croesus. A myth about communication in Herodotus* in *Quaderni urbinati di cultura classica*, 1979, nr. 1, pp. 7-22: de tegenstelling tussen Croesus' zonen (de welbespraakte en de stomme) illustreert de eigen communicatieproblemen van de koning.

34. Over de historische en literaire achtergronden van dit verhaal raadplege men H. DE MEULENAERE, *La légende de Phéros d'après Hérodote* (II, 111) in *Chronique d'Egypte*, 28, 1953, pp. 248-260.

6. Besluit. Herodotus' medisch denken

6.1. De ziekte en haar problemen zijn niet afwezig in het werk van Herodotus. Men wordt er in iedere episode mee geconfronteerd. De meest voordehandliggende verklaring hiervoor is dat ziek zijn behoort tot de 'dingen van het leven', de 'condition humaine' en dat Herodotus zich precies tot doel stelt het menselijk gebeuren zo volledig mogelijk voor het nageslacht te bewaren (ta genomena ex anthrôpôn) (*Prooemium*). Op hem is dus zeker de volgende uitspraak van J. Revel en J. P. Peter van toepassing: „Symétriquement, dès l'origine de la chronique, l'historien a fait de la maladie un des passages obligés de son récit”³⁵. Het is een boeiende vraag of de latere historici dezelfde weg zijn opgegaan. Voor Herodotus' opvolger Thucydides geldt dit zeker. We vragen ons zelfs af of men bij diens belangstelling voor ziekte en geneeskunde enkel moet denken aan de invloed van de Hippocratische geschriften en of het werk van zijn voorganger in dit opzicht ook niet inspirerend heeft gewerkt. In ieder geval mag men niet vergeten dat Thucydides niet als eerste historicus over deze problemen heeft geschreven³⁶. Het zou de moeite lonen hetzelfde onderwerp bij latere historici te bestuderen. We denken onder meer aan Xenophon, de geneesheer Ctesias, Polybius, die soms geneeskunde en geschiedschrijving confronteert, alsook aan biografen als Plutarchus en Suetonius.

6.2. Afgezien van de omvang van Herodotus' medische interesse worden we getroffen door de veelzijdigheid ervan. Hij beperkt zich niet tot de vermelding van de ziektegevallen, hij poogt ze ook nauwkeurig te bepalen, hij gaat hun verloop na, zoekt er een verklaring voor. Tevens interesseert hij zich voor de organisatie en de techniek van de geneeskunde. Gelet op deze opvallende aandacht van Herodotus zou men geneigd zijn hem een zekere deskundigheid toe te schrijven. H. Rhode stipt evenwel aan dat het steeds toevallige mededelingen betreft en dat Herodotus enkel blijk geeft van de normale kennis die iedere nieuwsgierige leek toen kon bezitten. Bovendien staat zijn kennis nog op het peil van de pre-Hippocratische geneeskunde³⁷.

35. J. REVEL en J. P. PETER, *Le corps. L'homme malade et son histoire* in *Faire de l'histoire*, 3. *Nouveaux objets*, sous la direction de J. le Goff et P. Nora, (*Bibliothèque des Histoires*), Parijs, 1974, p. 170. Zij halen enkel Thucydides en Gregorius van Tours als voorbeelden aan.

36. Over Thucydides en de geneeskunde is reeds heel wat geschreven. Een recente studie is van C. LICHTENTHAELER, *Thucydide et Hippocrate vus par un historien-médecin*, (*Etudes d'histoire de la médecine*, 4), Genève, 1965.

37. H. RHODE, *Medizin und Naturwissenschaft in Herodots Geschichte*, p. 338. Zie ook A. GIUSTI, *Il suicidio di Cleomene*, p. 63. Een positiever oordeel vinden

Hoewel we van Herodotus geenszins een geneeskundige willen maken, moeten deze opmerkingen worden genuanceerd. Daar de *Historiae* het enige bewaarde werk van deze aard en uit deze tijd is, kunnen we niet vergelijken. Daarom zijn we aangewezen op een interpretatie van de gegevens die onze studie aan het licht heeft gebracht. Vooreerst menen we dat tal van Herodotus' vermeldingen van ziekten niet terloops zijn. Vaak staan ze centraal in een episode, vormen ze een belangrijke schakel in het historisch gebeuren of dienen ze om het verhaal te verklaren. In sommige gevallen wordt een episode bijna volledig rond medische gegevens opgebouwd, zoals de beschrijving van Democedes aan het Perzische hof.

Verder vragen we ons af of iedere leek op medisch gebied zoveel belangstelling zou betonen voor aard, verloop en verklaring van de ziekte als Herodotus, die hierop soms toch sterk de nadruk legt. Hierbij moeten we vooral letten op het soort vragen dat Herodotus stelt; deze getuigen van een doordachte belangstelling.

Tenslotte vallen enkele treffende overeenkomsten op met bepaalde ideeën uit het *Corpus Hippocraticum*³⁸. Wanneer we er rekening mee houden dat de vroegste Hippocratische geschriften hoogstens tijdens de eindfase van Herodotus' werk kunnen worden gedateerd³⁹, moeten we toegeven dat de medische kennis van Herodotus in sommige opzichten verbazend actueel was. De relatie van Herodotus tot het *Corpus Hippocraticum* en de ideële en chronologische problemen die hiermee gepaard gaan, kunnen het voorwerp uitmaken van een meer gedetailleerde studie. Tot nog toe werden deze geschriften enkel onder linguïstisch opzicht vergeleken.

Mogen we dan spreken van een medisch denken van Herodotus? Niet in de zin dat Herodotus een geneeskundige zou zijn. Wel als we stellen dat hij zijn typische *historiè* ook op medische problemen toepast. We hebben erop gewezen dat medische en historisch-kritische argumenten elkaar kunnen doorkruisen, wellicht omdat

we bij J. WELLS, *Herodotus and the intellectual life of his age* in *Studies in Herodotus*, Oxford, 1923, pp. 188-190.

38. Vgl. de aanduidingen die we in de loop van deze studie hebben gegeven: de geboorte van achtt maandense baby's; de invloed van klimatologische omstandigheden; de houding tegenover epilepsie; de vermelding van het flegma; meer algemeen de aandacht voor symptomen en oorzaken van de ziekten.

39. Als einddatum van Herodotus' werk neemt men de eerste jaren van de Peloponnesische oorlog aan. Aldus A. LESKY, *Geschichte der griechischen Literatur*, pp. 351-352. J. COBET, *Wann wurde Herodots Darstellung der Perserkriege publiziert?* in *Hermes*, 105, 1977, pp. 2-17 specificceert tussen 430 en 426. K. VON FRITZ, *Die griechische Geschichtsschreibung*, 1. *Von den Anfängen bis Thukydides*. Text, Berlijn, 1967, p. 123 daalt af tot 424. De vroegste Hippocratische geschriften dateren vanaf 430. Zie A. LESKY, *o.c.*, p. 550. Over het moeilijke probleem van de datering van deze geschriften verder H. DILLER, *Stand und Aufgaben der Hippokratieforschung* (1959) in *Antike Medizin*, hrsg. von H. Flashar, (*Wege der Forschung*, 221), Darmstadt, 1971, pp. 44-48.

ze beide slechts concrete verschijningsvormen zijn van Herodotus' eigen manier van denken. Hij is een intelligent en nieuwsgierig mens, staat open voor de ideeën van zijn tijd en is diep begaan met het lot van de mensen die hij beschrijft. Bij al wat hij ontmoet stelt hij vragen over aard en ontwikkeling en zoekt hij een verklaring. Met dit doel wint hij informatie in en weegt hij zijn inlichtingen zorgvuldig af. Wat hij meedeelt, poogt hij zoveel mogelijk te bewijzen. Is het dan niet normaal dat hij dit spontaan ook doet waar het medische problemen betreft? We vragen ons dus af of Herodotus' belangstelling voor deze zaken echt zo alledaags is als H. Rhode suggereert en of ook hierin niets blijkt van de intellectuele gaven en de menselijke bekommernissen van de Halicarnassiër.

6.3. Tot slot kunnen we Herodotus' medisch denken situeren tegen de achtergrond van zijn levensbeschouwing. Vooral bij de verklaring en de genezing van de ziekte valt de spanning op tussen theo- en antropocentrisme. Terwijl Herodotus de ziekte soms op louter fysieke grondslag verklaart en de genezing dikwijls aan menselijke zorgen toeschrijft, zijn er evenveel gevallen waar een godheid ingrijpt. Herodotus bevindt zich op weg naar een meer gesecculariseerde visie, doch hierbij geeft hij de religieuze interpretatie van het gebeuren het laatste woord. Deze vaststelling geldt trouwens voor het hele werk van de historicus. Terecht getuigt de Duitse romancier en essayist E. Jünger over hem: „man durchwandert seine Bücher wie ein von der Morgenröte bestrahltes Land... Er steht auf dem Grat eines Gebirges, das Tag und Nacht trennt; nicht nur zwei Zeiten, sondern zwei Zeitarten, zwei Arten von Licht" (*An der Zeitmauer*, 46)⁴⁰.

40. E. JÜNGER, *Werke*, 6. *Essays II. Der Arbeiter*, Stuttgart, 1964, pp. 475-476 (*An der Zeitmauer* verscheen voor het eerst in 1959).